

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО

ЗАКЛАДУ: ПІДГРУНТЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Г.В. Козаченко, Г.Д. Тюленєв, Ю.С. Погорєлов

Освіта значною мірою забезпечує розвиток економіки країни, що зумовлює увагу до реформування діяльності вітчизняних вищих навчальних закладів. Останнім часом спостерігається суттєве збільшення уваги до їхньої діяльності, яка розглядається крізь призму сучасних парадигмальних та інституціональних змін в економіці та суспільстві.

Відповідно до статті 1 чинного Закону України "Про вищу освіту" вищий навчальний заклад – це освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність [8]. Вищі навчальні заклади (ВНЗ) в Україні складають систему вищої освіти (стаття 16 Закону України "Про вищу освіту").

У межах функціонально-дескрипторного підходу мета діяльності та призначення ВНЗ визначаються його місією, яка є багатогранною – на відзнаку від місії суб'єктів господарювання коротко її визначити не можна. Її можна розглядати з різних позицій – економічних суспільних, політичних, виховних тощо. Навчальні заклади в цілому, а вищі зокрема завжди виконували у суспільстві особливу роль – збереження і відтворення гуманістичних традицій вітчизняної та світової культури у різноманітних сферах.

За нормативним підходом завданнями вищого навчального закладу в Україні є надання освітніх послуг, здійснення наукової, науково-технічної та культурно-виховної діяльності, підготовка кваліфікованих кадрів для економіки. Крім завдань, які задекларовано нормативно, система вищої освіти виконує сукупність соціально важливих завдань: зменшення соціальної напруги, аутопойезис соціальних норм, формування спеціалізації на ринку праці, виробництво та розповсюдження знань, підвищення кваліфікації кадрів, підвищення інтелектуального рівня населення, сприяння розповсюдженню та дифузії інновацій, збільшенню толерантності у суспільстві, підвищення мобільності трудових ресурсів.

Особливості фінансування діяльності вітчизняних ВНЗ дозволяють окреслити принципово різні точки зору щодо його призначення й стверджувати про дуальну природу ВНЗ: з одного боку, ВНЗ, отримуючи фінансування з державного бюджету України та виконуючи важливі соціальні завдання, є соціальним інститутом; з іншого боку, самостійно заробляючи кошти, надаючи платні освітні та інші послуги, ВНЗ є порівняно самостійним економічним агентом.

Дуальність природи ВНЗ в економічному просторі має глибоку історію й у причинній площині представлена двома традиціями в існуванні закладів вищої школи, які дуже умовно можна визначити як державо-утримувальна та приватно-утримувальна. Їхню порівняльну характеристику подано в табл. 1. Приклади ВНЗ за кожною традицією є численними, що підтверджує життєстійкість традицій. Тому порівнювати традиції в координатах "краще-гірше", як мінімум, некоректно.

Державо-утримувальна традиція найбільш поширена у пострадянських країнах та країнах Європи. Наприклад, в Австрії всі ВНЗ є державними і підпорядковуються федеральному Міністерству науки, їхня діяльність фінансується з державного бюджету, а працівники ВНЗ є державними службовцями. У Бельгії ВНЗ підпорядковані Міністерству освіти, а фінансування ВНЗ здійснюється за рахунок державного бюджету, хоча існує

розвинена мережа так званих вільних університетів (засновником яких не є держава), більшість з яких, однак, фінансується установами католицької церкви (ця особливість системи вищої школи Бельгії склалася історично). У Бельгії до 40% фінансування університетів спрямовується саме на наукові дослідження. У Данії всі ВНЗ є державними, а приватні ВНЗ заборонені; у Фінляндії навіть приватні ВНЗ (а їх небагато) отримують державні субсидії та повністю підконтрольні Міністерству освіти. Причому заклади вищої освіти у Фінляндії на 72% фінансуються державою.

Таблиця 1

Порівняння державо-утримувальної та приватно-утримувальної традицій щодо вищих навчальних закладів

Критерій	Державо-утримувальна традиція	Приватно-утримувальна традиція
Переважає джерело фінансування	Кошти державного або місцевих бюджетів	Кошти, які отримано в оплату за навчання від юридичних та фізичних осіб, пожертвування фізичних та юридичних осіб
Наявність безоплатного для студентів навчання	Так, оскільки ВНЗ фінансуються за кошти держави	Вкрай обмежена й здійснюється через гранти та іменні стипендії
Рівень незалежності ВНЗ від держави	Низький	Високий
Наявність центрального органу, який регулює питання вищої освіти	Так	Ні
Орієнтація у наданні послуг	На вимоги центрального регулюючого органу	На потреби споживачів послуг
Соціальна відповідальність ВНЗ	Висока	Низька
Акредитація кадрів вищої школи	На рівні держави в цілому	Часто на рівні окремого ВНЗ
Ступень вивчення гуманітарних та загальноосвітніх дисциплін	Порівняно високий	Порівняно менший ¹

У Франції майже всі університети є державними, крім кількох університетів, які історично створено релігійними організаціями, й до рівня бакалавра виключно тільки державні заклади можуть видавати дипломи². У Німеччині кількість недержавних ВНЗ є незначною, а вища освіта –

¹ Крім класичних університетів із багатовіковою традицією навчання (Оксфорд, Кембрідж) та ВНЗ гуманітарного профілю.

² За матеріалами відділу міжнародних зв'язків "ЕС-Україна" Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут": <http://www.ec.kharkiv.edu/>.

безоплатною (повністю фінансується за кошти бюджету). У Польщі співіснують державні та приватні ВНЗ, але державні ВНЗ отримують значне бюджетне фінансування, а звання професора присуджує Президент країни.

Приватно-утримувальна традиція поширена у США, Канаді та Великобританії, що зовсім не означає відмову держави від регулювання та фінансування діяльності ВНЗ. Але за приватно-утримувальною традицією повноваження центрального органу в регулюванні освіти є значно звуженими, а діяльність ВНЗ значною мірою фінансується з недержавних джерел. Наприклад, у США єдині федеральні стандарти для ВНЗ просто відсутні, а акредитацією ВНЗ займаються приватні структури; освіта майже виключно платна (хоча існує значна кількість грантів та іменних стипендій), часто у ВНЗ наукова робота здійснюється вкрай обмежено, університети штатів (аналог державних ВНЗ) є великими, але за престижністю менш привабливими, ніж приватні ВНЗ, з числа яких найбільш відомі Гарвард, Йель, Принстон, Стенфорд [14]. У Канаді бюджетна форма навчання взагалі відсутня, хоча існують різні гранти, стипендії, кредитове фінансування студентів за мінімальними ставками. У Великобританії співіснують державний та приватний сектори освіти, але традиційно вважається, що приватні ВНЗ надають більш якісну освіту (що часто пов'язують із недостатнім рівнем фінансування державних ВНЗ). Крім того, у Великобританії ВНЗ мають право присвоювати наукові ступені, які є дійсними в межах конкретного ВНЗ.

Сприйняття ВНЗ як економічного агента в Україні є доволі незвичним (хоча й об'єктивно зумовлено ситуацією, яка склалася у системі вищої освіти в Україні), тому до сьогодні, по-перше, виникає значна кількість питань, а, по-друге, не вщухають дискусії з питань суто економічного погляду на освітній процес (наприклад, [4,9 та ін.]). Так, само поняття освітньої послуги та її клієнта чітко не визначено: що вважати послугою – освітню програму або набір професійних знань та вмінь; хто є споживачем такої послуги – держава, яка оплачує вартість навчання у формі державного замовлення, підприємство, яке отримує спеціаліста, студент, його батьки, які сплачують вартість навчання

за контрактом [3]. З цього приводу Т. Боголіб, розглядаючи приклад США, довела, що комерціалізація освіти об'єктивно веде до виникнення надзвичайно конкурентного ринку освітніх послуг і через це - до зміни природи вищої освіти (навчальний процес підлаштовується під запити "клієнтів" і втрачає риси саме навчання) [6]. К. Леш зазначив на цікавий факт: ринок спричиняє майже непереборний вплив на будь-яку діяльність з тим, щоб вона перетворювалася на ділове підприємство, сама себе окупувала, підводила бухгалтерський баланс з прибутком. За його словами, "ринок перетворює навчальні заняття на професійний кар'єризм, а будь-які настанови – у свої образи та подоби" [15, с. 92]. Втім, його думка не нова, ще А. Сміт зазначав, що за умов ринку "... освіта записується до чогось ганебного або, як мінімум, незначного" (цит. за Дж. Греєм [7, с. 34]. Все це вже певною мірою спостерігається і в діяльності вітчизняних ВНЗ, і у ставленні суспільства до освіти та його очікуваннях від їхньої діяльності.

Проблема статусу ВНЗ – соціальний інститут або економічний агент (економічна корпорація) – сьогодні в Україні набуває актуальності. Від того, яка позиція стане домінантною, багато у чому залежить діяльність ВНЗ, напрями її трансформації та її аспекти. Але незважаючи на вибір позиції, економічна функція освіти від цього не змінюється, так само як і не зникає необхідність модернізації економічних механізмів функціонування вищих навчальних закладів [5]. Триваюча дискусія щодо ролі ВНЗ – соціальний інститут або економічний агент – не перешкодила виникненню ринку освітніх послуг [11], для якого, як і для будь-якого ринку є справедливими ринкові закони балансу попиту та пропозиції, еластичності ціни тощо.

Визнання вищого навчального закладу економічним агентом надає право застосування щодо його діяльності поняття "економічна безпека". Економічна безпека навіть окремого ВНЗ стосується не лише його, вона є соціально важливою характеристикою, зважаючи на завдання ВНЗ. Актуалізація питання економічної безпеки стосовно ВНЗ є наслідком вимушеної комерціалізації їхньої діяльності на пострадянському просторі. Виникнення недержавних

джерел фінансування зумовило підхід до управління ВНЗ як специфічним суб'єктом господарювання (економічним агентом), який надає освітні послуги. Для вітчизняних ВНЗ в сучасних умовах їхнього функціонування стали актуальними такі суто ринкові поняття як конкурентні переваги, дефіцит ресурсів, якість послуги, репутація як чинник результатів діяльності, комерціалізація інтелектуальної власності.

Економічна безпека вищих навчальних закладів в Україні зумовлена, в першу чергу, особливостями фінансування їхньої діяльності (рис. 1).

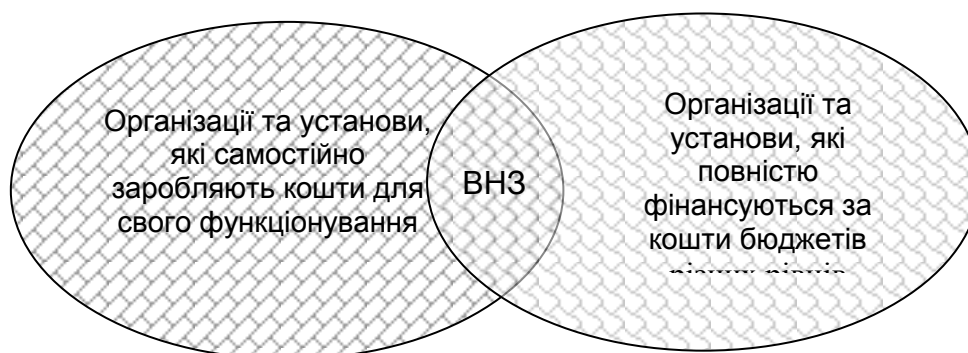

Рис. 1. Положення вищих навчальних закладів стосовно джерел фінансування діяльності

З одного боку, ВНЗ, виконуючи державне замовлення щодо підготовки фахівців певного профілю та кваліфікації та нормативно встановлені завдання (відповідно до статті 22 Закону України "Про вищу освіту") отримують державне фінансування. З іншого боку, вже понад 20 років ВНЗ в Україні надають послуги з навчання за контактною формою. Крім надання платних освітніх послуг ВНЗ може отримувати додаткові доходи від розпорядження своїм майном (відповідно до ст. 26 Закону України "Про вищу освіту"). Водночас ВНЗ залишається некомерційною організацією, оскільки його додаткові доходи не створюють прибутку. Тобто ВНЗ, хоча й не мають прибутку, але є економічними агентами, і тому їхню діяльність слід визнати підприємницькою лише з тим обмеженням, що метою діяльності ВНЗ є певні соціальні результати, а не прибуток. В такому разі на змістовому рівні діяльність ВНЗ підпадає під визначення статті 86 Цивільного Кодексу України

– здійснення підприємницької діяльності непідприємницькими установами [23]. Попри той факт, що діяльність ВНЗ не регулюється нормами Цивільного кодексу, таке визначення їхньої діяльності дозволяє сформулювати особливий погляд на її характер.

Використання поняття економічної безпеки до ВНЗ як специфічної організації дозволяє говорити про формування нової галузі знань – "екосесед" (economic security of education). Екосесед являє собою продовження проблемного поля екосесетейту (наука, що вивчає проблеми забезпечення економічної безпеки) [2, с. 3]. І якщо екосесент розглядається як економічний стан підприємства, що є стійким (в межах критичних обмежень) до впливу зовнішніх та внутрішніх змін середовища функціонування, які не належать до форс-мажорних [2, с. 3], то для опису стану ВНЗ, який є таким, що дозволяє йому бути стійким до впливу зовнішніх та внутрішніх змін середовища функціонування і одночасно виконувати належну йому соціальну роль у суспільстві з розвитку людських талантів та креативності, а не лише надавати освітні послуги, слід використати термін "екосесед".

Подане визначення забезпечення екосеседа має певні характеристики. По-перше, відповідно до його сутності забезпечення екосеседа не розглядається з позицій вже відомих підходів – захищеності від загроз зовнішнього середовища, мінімізації втрат та захищеності прав власності, ефективного використання ресурсів. Відмова від цих підходів зумовлена значними відмінностями змісту екосесента і екосеседа і, відповідно, напрямками забезпечення, у першу чергу, через різні призначення та роль суб'єктів господарювання і ВНЗ у сучасному суспільстві. По-друге, подане визначення екосеседа базується на системному описі ВНЗ. Як видно з поданого визначення, базисом забезпечення екосеседа є наявність економічних умов, які слід розглядати, перш за все, з позиції забезпеченості ВНЗ фінансовими ресурсами, хоча зводити економічну безпеку ВНЗ виключно до забезпеченості фінансовими ресурсами некоректно.

ВНЗ як об'єкт економічної безпеки є унікальним, оскільки на відміну від інших об'єктів економічної безпеки на мікрорівні (підприємств та організацій) виконує важливі для суспільства завдання.

Поняття економічної безпеки для ВНЗ не є принципово новим. Воно є новим для вітчизняних ВНЗ, й тому далеко не всі вони готові для його вирішення. За В.Л. Перміновим, предметом економічної безпеки навчального закладу є вивчення, з одного боку, об'єктивних захисних властивостей економічної системи освіти, механізму її протидії впливу загрозливих сил та чинників, а, з іншої – охоронних, контролюючих та консультативних функцій держави та суспільства та створюваних ними з цією метою відповідних інститутів [21, с. 18]. Таке визначення становить безумовний інтерес, але для практики забезпечення економічної безпеки ВНЗ представляється надто "розмитим" та недостатньо конкретним. Не можна визнати коректною та повною й іншу, діаметрально протилежну точку зору О.М. Малолетка, за якою економічна безпека ВНЗ пов'язана виключно з достатністю коштів для фінансування його діяльності [17]. Більш зваженою є точка зору Н.К. Алімової, яка, враховуючи фінансовий стан ВНЗ, не обмежилася виключно ним у визначенні економічної безпеки ВНЗ [1].

За результатами дослідження сутності поняття "економічна безпека", підходів щодо її трактування та пояснення, вищого навчального закладу як об'єкта економічної безпеки, її дуального характеру в Україні, який зумовлений визнанням ВНЗ одночасно соціальним інститутом та економічним агентом сформульовано визначення економічної безпеки ВНЗ (рис. 2). Характеристику елементів економічної безпеки ВНЗ (елементи виділено за [22, с. 64]) подано у табл. 2.

Найбільш явним елементом економічної безпеки ВНЗ є його економічна незалежність як можливість фінансувати необхідні витрати (причому, не лише поточні, але й інвестиційні) за власні кошти, які ВНЗ отримує внаслідок здійснення своєї діяльності. Економічна незалежність вітчизняних ВНЗ є доволі хиткою, оскільки вони отримують кошти як від студентів, що

навчаються за контрактною формою, так і від держави за виконання державного замовлення на підготовку фахівців. Фактично значна частина коштів, які надходять до вітчизняних ВНЗ щороку, знаходиться поза межами їхнього контролю та визначається централізовано. Саме цей факт вже суттєво обмежує економічну незалежність ВНЗ, хоча принципово і не заважає українським ВНЗ самостійно заробляти кошти за надані освітні послуги й підтримувати економічну незалежність. Економічна незалежність є найбільш наочним елементом економічної безпеки ВНЗ, й тому не дивно, що у окремих дослідженнях, які присвячені питанням економічної безпеки ВНЗ, саме їй приділяється найбільша увага.

Економічна безпека – це якісна характеристика економічної системи, що визначає її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності, стале забезпечення ресурсами розвитку та послідовну реалізацію інтересів ³	ВНЗ – це освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність ⁴
Економічна безпека ВНЗ – це якісна характеристика ВНЗ як окремого, умовно самостійного суб'єкта, що виконує сукупність явних та прихованих завдань, яка визначає його здатність продовжувати свою діяльність з урахуванням забезпечення необхідними ресурсами та дотримання визначених інтересів протягом прогнозовано тривалого періоду часу	

Рис. 2. Визначення поняття "економічна безпека ВНЗ"

Таблиця 2

Характеристика елементів економічної безпеки ВНЗ

Елемент економічної безпеки	Характеристика елемента економічної безпеки ВНЗ
Економічна незалежність	Можливість забезпечувати фінансування поточних та необхідних інвестиційних витрат за рахунок отримуваних в процесі діяльності коштів
Стабільність та стійкість	Можливість забезпечувати поточний стан діяльності навіть за умов суттєвого погіршення стану зовнішнього середовища й актуалізації виявлених загроз
Здатність до розвитку та прогресу	Можливість забезпечувати розширене відтворення діяльності із створенням цільових кількісних та якісних позитивних змін стосовно окремих елементів та

³ Відповідно до [22].

⁴ Відповідно до Закону України "Про вищу освіту" [8].

Не менш важливим, хоча й більш прихованим елементом економічної безпеки ВНЗ є стабільність та стійкість – можливість продовжувати діяльність навіть у разі погіршення умов зовнішнього середовища та актуалізації загроз. Частково стабільність та стійкість є похідними від економічної незалежності, але повністю нею не визначаються. Стабільність та стійкість як елемент економічної безпеки ВНЗ характеризують певний "запас міцності", що виникає внаслідок минулої діяльності. Тому стабільність та стійкість ВНЗ крім суто фінансового стану визначаються його репутацією, наявністю інших джерел фінансування, співвідношенням доходів та витрат, наявністю резервів, якісних трудових ресурсів тощо.

Нарешті, у перспективі важливим елементом економічної безпеки ВНЗ стає здатність до розвитку та прогресу, тобто можливість не лише здійснювати поточну діяльність, а забезпечувати саме розширене відтворення використовуваних у навчальному процесі ресурсів – матеріальних, інформаційних, кадрових, клієнтських тощо – з метою формування цільових позитивних змін.

Здатність до розвитку та прогресу не впливає на економічну безпеку ВНЗ у поточному періоді, але є її основою у майбутньому. Виключно пасивна реакція на загрози у зовнішньому середовищі, які виникають, неспроможна забезпечити належну економічну безпеку, оскільки ВНЗ (як і будь-який суб'єкт господарювання) буде постійно запізнюватися стосовно виникнення загроз та ризиків у зовнішньому середовищі. Саме тому здатність до розвитку та прогресу, цільове створення позитивних змін, які принесуть результат у майбутньому, є хоча й найменш відчутним, але від цього не менш важливим елементом економічної безпеки ВНЗ.

Безумовно, зазначені елементи економічної безпеки ВНЗ є взаємопов'язаними. Кожен з них визначає інші або, як мінімум, впливає на них: стабільність та стійкість неможливі без економічної незалежності; саме наявність економічних ресурсів забезпечує можливість прогресу та розвитку,

який є запорукою стабільності у майбутньому та основою формування майбутніх грошових потоків. Але, водночас, змістово всі три елементи економічної безпеки ВНЗ є несинонімічними й незалежними один від одного. Цінність їхнього виділення та чіткої ідентифікації зрозуміла: для забезпечення економічної безпеки ВНЗ мають бути сформовані всі три елементи, оскільки відсутність хоча б одного з них робить економічну безпеку вкрай хиткою (у довгостроковому періоді) або взагалі не дозволяє стверджувати про наявність будь-якої економічної безпеки.

Дослідження проблематики екосеседи має виходити з позиціонування вітчизняних ВНЗ, щодо якого існує дві полярні позиції, хоча істина, як найчастіше буває, знаходиться десь посередині. Перша позиція передбачає сприйняття вищої освіти як підприємницької діяльності (ВНЗ як економічна корпорація або як економічний агент); друга – як суспільну сферу процесів розширеного відтворення робочої сили - формування не лише людини економічної, а й людини соціальної за допомогою освітніх і дослідно-тренувальних систем розвитку знань, умінь і навичок членів суспільства, у ході формування яких реалізуються не лише освітні, а й світоглядні цілі (ВНЗ як соціальний інститут).

Перша позиція зумовлена появою та зміцненням думки щодо перетворення вітчизняних ВНЗ на економічні корпорації, діяльність яких має засновуватися на виробництві та комерціалізації знань у різноманітних формах (надання освітніх послуг відповідно до запитів споживачів, продаж патентів, ліцензій, виконання робіт на замовлення тощо). ВНЗ як економічна корпорація буде успішною, якщо зможе не лише "виробити" нове знання, але й вигідно його продати. Якщо визнавати ВНЗ економічною корпорацією (економічним агентом), то в оцінюванні результатів його діяльності цілком доречно користуватися характеристиками, які застосовуються в оцінюванні результатів діяльності суб'єктів господарської діяльності, зокрема характеристикою конкурентоспроможності, слід визнати існування ринку освітніх послуг з такою його характеристикою як конкуренція, і управляти ВНЗ з

використанням законів розвитку та безпеки, завдяки врахуванню, як зазначено в [12, с. 5], інтересів учасників суспільних відносин.

Визнання ВНЗ економічним агентом зумовлює доречність застосування у розв'язанні проблематики економічної безпеки ВНЗ принципів підходів до забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання з урахуванням особливостей діяльності ВНЗ, її продукту – знань та його комерціалізації. Тоді:

екосесед має виходити з загального розуміння економічної безпеки, яка розглядається як "властивість будь-якої системи, що виражається у здатності предмета, явища чи процесу зберігати свої основні характеристики, сутнісні параметри під час паталогічних руйнівних впливів" [19, с. 12];

у межах екосеседа потрібно визначити зміст категорій економічної загрози та економічної небезпеки, які уведені до наукового обігу у [20];

необхідно вибрати підхід до забезпечення економічної безпеки ВНЗ з числа поданих в [10, с. 69-74], – захисний (захист від пагубного впливу зовнішнього середовища, забезпечення стійкості діяльності у різноманітних, у тому числі несприятливих умовах зовнішнього середовища), ресурсно-функціональний (таке використання ресурсів, що сприяє запобіганню загроз та забезпеченню стабільного функціонування підприємства сьогодні та у майбутньому), ситуативний (мінімізація втрат, контроль за власністю, захист економічних інтересів).

Дослідження економічної безпеки ВНЗ виходить з підходу до її розуміння. Сьогодні визнано захисний, ресурсно-функціональний, вузькофункціональний та гармонізаційний підходи [24]. Застосовувати захисний підхід до економічної безпеки ВНЗ можна, але загрози та ризики для його діяльності є принципово іншими, ніж для підприємства, тобто для опису економічної безпеки ВНЗ у термінах захисного підходу необхідний аналіз специфічних загроз та ризиків.

Актуальним для розуміння та опису економічної безпеки ВНЗ є ресурсно-функціональний підхід, який описує стан економічної безпеки через

конкретні складові, що створює передумови для реалізації всього управлінського функціонального циклу стосовно таких складових, забезпечуючи комплексний підхід до всіх аспектів та ресурсів, що впливають на економічну безпеку ВНЗ. Корисним слід визнати вузькофункціональний підхід, відповідно до якого створення та підтримка економічної безпеки є окремою сферою функціонування організації, в якій часто використовується ситуаційний підхід, що забезпечує високу гнучкість та конкретність розробок і пропозицій щодо підвищення економічної безпеки. Особлива цінність вузькофункціонального підходу в тому, що майже всі українські ВНЗ сьогодні відчувають проблеми з кількістю абітурієнтів, які вкрай негативно впливають на їхню економічну безпеку.

Специфічність ризиків та загроз в діяльності ВНЗ, її державне регулювання та державне фінансування зумовлюють певну неадекватність застосування гармонізаційного підходу, який показав свою придатність для комерційних підприємств. Адже принципово явні інтереси зацікавлених сторін (ВНЗ, абітурієнтів, студентів, державних організацій) є апріорі узгодженими, але це автоматично зовсім не означає високий рівень економічної безпеки, перш за все, через значне посилення конкуренції на ринку освітніх послуг, актуалізацію наслідків демографічної кризи в Україні наприкінці 90-х років ХХ століття тощо.

Таким чином, з числа наявних підходів для опису та цільового підвищення економічної безпеки ВНЗ найбільш корисними є ресурсно-функціональний та вузькофункціональний підходи. Корисним, але таким, що може знайти обмежене застосування через свою певну пасивність, у дослідженні економічної безпеки ВНЗ є захисний підхід.

Отже, з суто економічної позиції проблематика екосеседа має вивчатися з позиції визнання ВНЗ економічною корпорацією (економічним агентом), діяльність якої відбувається на конкурентному ринку. У такому випадку вивчення проблематики екосеседа зводитиметься переважно до адаптації напрацювань екосесента до особливостей діяльності ВНЗ, а також зарубіжного

досвіду сприйняття ВНЗ як економічної корпорації.

З іншого боку, вищі навчальні заклади в Україні залишаються державним інститутом. Тому запозичуючи зарубіжний досвід позиціонування ВНЗ, необхідно враховувати рівень державного регулювання діяльності вищої освіти в Україні та на Заході, а також інституціональну пам'ять, яка зумовлена шляхами створення вищої освіти. Вітчизняні ВНЗ діють у системі жорсткого державного контролю, а держава весь час скорочує витрати на вищу освіту і держзамовлення на підготовку фахівців. Шлях формування вищої освіти на Заході та в Україні суттєво різняться. На Заході вища освіта розвивалася у нерозривному зв'язку з підприємництвом, тоді як в Україні (так само як і в Росії) з самого початку (а особливо у радянські часи) вища освіта створювалася і розвивалася як підсистема держави, для якої характерні зосередження найкращих наукових сил у центральних навчальних закладах і переважно державне фінансування, що зумовило панування дотепер переконання, що піклування про освіту є природним обов'язком держави.

Друга позиція щодо вітчизняних ВНЗ в контексті формування предметного поля екосеседи виходить з того, що вони виконують важливу роль у суспільних процесах розширеного відтворення робочої сили – формування людини не лише економічної, а й соціальної, а вища освіта є зосередженням духовного потенціалу нації, системою виховання та підготовки молоді, де увага має акцентуватися на творчості, змісті та індивідуальності у навчанні, формуванні інтелектуального майбутнього. Тоді проблематику екосеседи потрібно формувати в контексті економічної безпеки країни, основною ознакою якої "здатність її економіки зберігати або швидко поновлювати нормальний рівень суспільного відтворення в умовах кризової ситуації зовнішнього та внутрішнього характеру" [16, с. 31]. Тобто екосесед має займатися визначенням загроз не окремого ВНЗ, а вищої освіти країни в цілому, визначити індикатори стійкості та стабільності вищих навчальних закладів, а також їхньої здатності до саморозвитку, спроможності захищати не лише власні, корпоративні інтереси, а інтереси національної вищої школи,

розвивати інтелектуальний потенціал країни, що можливо не лише за умов жорсткого державного регулювання діяльності вітчизняних ВНЗ, а й міцного державного протекторату. Але таке позиціонування вітчизняних ВНЗ не знайшло відображення у сучасному становленні екосесейта. Так, в [16], притому, що це навчальний посібник, рекомендований Міністерством освіти і науки України, освіта і вища освіта зокрема навіть не згадуються серед елементів економічної безпеки держави. Адже результати діяльності вітчизняних ВНЗ суттєво впливають на економічну безпеку держави: саме їхні випускники або прийдуть працювати на вітчизняні підприємства і від їхньої кваліфікації, навичок, креативності, вміння працювати та ставлення до своєї праці багато у чому залежить стан економіки, або будуть намагатися працевлаштуватися за кордоном, а це намагання зумовлене не лише економічними умовами в країні, але й світоглядом випускника, його ставленням до духовних цінностей та переконаннями.

З суто суспільної позиції проблематика екосеседа має вивчатися з позиції визнання ВНЗ елементами системи національної вищої освіти, діяльність яких відбувається під патронатом держави. У такому випадку вивчення проблематики екосеседа зводиться до встановлення його місця та ролі в екосесейті та зв'язку з його іншими елементами, визначення та моніторингу загроз, які можуть нашкодити не лише національній системі вищої освіти, не лише окремим її елементам (ВНЗ), а й національній безпеці, визначення індикаторів економічної небезпеки національної системи освіти та створення суспільних інститутів їхнього дотримання. Питання позиціонування вітчизняних ВНЗ із суспільних позицій, які також потребують докладнішого вивчення, неминуче пов'язані зі стратифікацією ВНЗ: навряд чи така система буде складатися з однорідних елементів, що розташовані гетерархічно. Напевно вони будуть різними за розміром, складом, рівнем ієрархії, пріоритетністю державної уваги, критеріями оцінювання результатів діяльності та внеску до зміцнення економіки та модернізації суспільства.

На перший погляд, з позиції економічної безпеки сприйняття ВНЗ як економічного агента (економічної корпорації) постає виключно привабливим: ВНЗ може використовувати зароблені кошти, має певну самостійність тощо. Водночас оборотною стороною самостійності є вимушена повна комерціалізація діяльності та конкуренція. Комерціалізація передбачає, що ВНЗ має самостійно заробляти кошти шляхом надання освітніх послуг відповідно до запитів споживачів, продажу патентів, ліцензій, виконання робіт на замовлення тощо, а держава буде здійснювати фінансову підтримку лише частково. Отже, ВНЗ як економічна корпорація буде успішною, якщо зможе не лише "виробити" нове знання, але й вигідно його продати – і державна підтримка як певна "страховка" в такому разі непотрібна.

Формування економіки ринкового типу в Україні зумовило появу ринків різних товарів, у тому числі і ринку освітніх послуг. Як і на будь-якому ринку, на ринку освітніх послуг присутня конкуренція між ВНЗ, у якій виживають та мають переваги лише ті виробники знань, які можуть "виробити" конкурентоспроможний продукт. Конкуренція має як позитивні, так і негативні вияви, але вона відображає принцип природного відбору – виживає найсильніший, той, хто здатний реалізувати свої переваги – лише в умовах наближення стану ринку до симетричного (зрозуміло, що повністю симетричних ринків не існує), саме на якому конкурентна боротьба може бути сумлінною. Чим більше ринок віддаляється від симетричного стану, тим частіше починають застосовуватися способи та прийоми несумлінної конкуренції. Відмова української держави від регулювання сфери вищої освіти, зокрема значне скорочення її фінансування, породила особливий вид конкуренції – економічної конкуренції між ВНЗ на ринку освітніх послуг.

Економічна конкурентна боротьба між вітчизняними ВНЗ має специфічні особливості: вона у наш час відбувається на асиметричному ринку освітніх послуг; споживча цінність основного продукту ВНЗ – знання – багато у чому формується під впливом суб'єктивних уподобань споживачів і не піддається чіткій формалізації; діяльність ВНЗ жорстко регламентується

державними органами. Асиметричність ринку освітніх послуг в Україні зумовлена сполученням двох тенденцій – збільшенням кількості навчальних закладів завдяки виникненню значної кількості приватних ВНЗ, створенню численних філіалів, відокремлених структурних підрозділів ВНЗ всіх типів та постійного зменшення чисельності абітурієнтів, що є виявом негативних демографічних тенденцій в країні останніх десятиліть. Інтенсивність конкуренції між вітчизняними ВНЗ з кожним роком зростає і через уведення обмежень за результатами зовнішнього незалежного тестування випускників шкіл. І хоча у деяких сучасних публікаціях часто можна зустріти лише позитивну оцінку конкуренції між вітчизняними ВНЗ, є підстави стверджувати, що ця конкуренція дуже мало несе творчого, її, радше, слід оцінити як руйнівну, тобто як таку, що не забезпечує ефективне суперництво і часто ведеться способами та прийомами несумлінної конкуренції.

Отже, якщо конкурентоспроможність вітчизняних ВНЗ буде формуватися виключно за запитами та уподобаннями основних споживачів наукового продукту – студентів, то країна, національне господарство та його основні ланки отримують погано підготовлених фахівців, які протягом процесу навчання борються переважно не за якісні та сучасні знання, а легкість та ненапруженість в їхньому отриманні. Боротися за якісні та сучасні знання сьогодні студентам заважає сучасний ринок праці, який майже не взаємодіє з ринком освітніх послуг, а учасники ринку праці не лише не беруть участь у підготовці майбутніх фахівців, але й ніяким чином не сприяють їй. Особливо страждатиме за результатами несумлінної конкуренції між вітчизняними ВНЗ фундаментальна наука, її гуманітарні напрями, знання якої не мають безпосередньої ринкової обіговості і майже не піддаються комерціалізації. Розвиток фундаментальної науки, викладання її положень, підготовка фахівців для неї, надання переваг винятково прикладній науці в умовах комерціалізації діяльності вітчизняних ВНЗ можуть зазнати значних втрат.

Сьогодні комерціалізація діяльності ВНЗ в Україні відбувається

переважно за рахунок навчання студентів на платній основі; грошові надходження у вітчизняні ВНЗ від продажу кодифікованих знань є значно меншими. Для цього потрібні найтісніші зв'язки університетської науки з виробництвом, які мають формуватися природним шляхом, поступово, еволюційно. І порівняння із зарубіжним досвідом є не на користь України: на світовому ринку технологій Японії належать 34%, США – 33%, Росії – 0,1%, а Україні – майже нічого [25]. І хоча відомому висловленню – наука є безпосередньою виробничою силою – в Україні ніхто не заперечує, але обсяги її фінансування не тільки не відповідають рекомендаціям Європейського Союзу (3% ВВП), але й вимогам Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність" (ст. 34 – не менш, ніж 1,7% ВВП).

Реальній і здобутій добросовісними способами конкурентоспроможності вітчизняних ВНЗ має сприяти державне регулювання їхньої діяльності. Заперечувати необхідність державного регулювання не можна, адже вища освіта є дуже важливою підсистемою держави, а переважна більшість ВНЗ, особливо великих, є державними, але й існуюче державне регулювання діяльності вітчизняних ВНЗ явно суперечить їхньому визнанню економічними корпораціями.

Погляд на економічну безпеку ВНЗ як економічного агента має враховувати маркетинговий підхід: з точки зору балансування попиту та пропозиції спеціалістів економічна безпека ВНЗ, а певним чином й національна безпека, забезпечуються мірою збігу структур випускників ВНЗ та потреб ринку праці у фахівцях тих чи інших спеціальностей. Зрозуміло, що повний збіг цих структур неможливий, це ідеальний варіант, майже недосяжний (такий збіг не вдавалося забезпечувати навіть при адміністративному регулюванні діяльності ВНЗ та державних підприємств і установ). Майбутні учасники ринку праці, задовольнивши первинну потребу в освітній послугі, у наш час в Україні намагаються забезпечити вторинну потребу, що можливе на ринку праці при працевлаштуванні. Але далеко не завжди вони можуть це зробити. Незбіг структури випускників ВНЗ (риннок

освітніх послуг) та структури потреб ринку праці з кожним роком збільшується. Задля справедливості слід зазначити, що у нарощуванні цього незбігу рівний внесок належить і ВНЗ, і суб'єктам ринку праці: одні сьогодні майже дезорієнтовані у потребах ринку праці, а другі їх не знають в повному обсязі. Необхідність маркетингової орієнтації діяльності навчального закладу диктується, за [18, с. 183], й об'єктивними передумовами, які хоча й виникли порівняно недавно, але постійно посилюються: перевиробництво послуг одних видів, динамічність їх надання, диференціація та диверсифікація освітніх послуг; аритмія попиту та посилення конкуренції на ринку освітніх послуг. Саме тому у маркетингу ринків освітніх послуг і праці не обійтися без державного регулювання: держава має посісти відповідне місце між цими двома ринками хоча б в силу специфічності освітніх послуг, їхнього значення для національної безпеки, розвитку економіки за сучасними напрямками, виконувати роль регулятора у цій сфері. Так, регулятор має сприяти створенню організаційних форм "зустрічі" попиту та пропозиції на кадри. Адже держава, надаючи державне замовлення на підготовку фахівців різноманітних спеціальностей, у подальшому не переймається питаннями використання підготовлених спеціалістів, поклавши їх працевлаштування на плечі навчальних закладів.

Порівняння статусу ВНЗ (як економічного агента та як соціального інституту) в контексті його економічної безпеки подано в табл. 3.

Таблиця 3

Дуальність статусу вищого навчального закладу

ВНЗ як соціальний інститут	Критерій порівняння	ВНЗ як економічний агент
Державо-утримувальна	Домінуюча традиція	Приватно-утримувальна
Бюджети різних рівнів	Джерела фінансування	Кошти, які сплачуються за освітні послуги
Держава в особі спеціалізованого централізованого органу виконавчої влади	Суб'єкт потреб, які задовольняються діяльністю ВНЗ	Кінцеві споживачі освітніх послуг
Студенти, держава (у вигляді задоволення держзамовлення та спрямування працівників, які навчалися за бюджетні кошти до роботи у державні	Кінцевий споживач послуг	Студенти, організації та підприємства, які сплачували кошти за навчання своїх працівників

установи)		
Відповідність встановленим нормам проведення освітнього процесу	Критерії якості роботи	Задоволеність споживачів, кар'єра та заробітна плата колишніх студентів ВНЗ, зміна іміджу ВНЗ
Середня	Актуальність питань економічної безпеки	Дуже висока

Позиція ВНЗ як соціального інституту в практиці спирається на державне регулювання та адміністративний характер взаємодії ВНЗ та державних органів, які регулюють діяльність ВНЗ. Тому для ВНЗ як соціального інституту забезпечення економічної безпеки позбавлено гострої актуальності, адже при виникненні певних проблем ВНЗ завжди може очікувати державної підтримки, у тому числі й у вигляді фінансування.

Позиція ВНЗ як економічного агента спирається на вільний ринок освітніх послуг. Для ВНЗ як економічного агента проблема економічної безпеки є ключовою, адже її зберігання є обов'язковою умовою діяльності вишу.

Сприйняття ВНЗ як економічного агента потребує характеристики його діяльності в контексті дослідження економічної безпеки (рис. 3).

З економічної точки зору, продуктом діяльності ВНЗ як економічного агента є навчальні послуги, особливістю яких є їхній нематеріальний характер, що суттєво ускладнює контроль якості таких послуг. Значна кількість послуг нематеріального характеру мають кінцевий матеріальний результат, на підставі якого можна зробити висновок щодо якості та результату послуги. Тому освітня послуга потребує додаткових заходів та інструментів для контролю її якості. Опосередкованим індикатором якості послуг ВНЗ може бути зацікавленість роботодавців у випускниках певного ВНЗ, заробітна плата таких випускників та їхнє кар'єрне зростання. Державна статистика з цього приводу відсутня, а такі індикатори ВНЗ не використовуються.

Рис. 3. Характеристика діяльності ВНЗ як економічного агента

Освітні послуги, які надає ВНЗ як економічний агент, мають масовий характер, тобто у системі вищої освіти України студенти однієї спеціальності навчаються за типовими програмами й отримують однакові знання. Попри спроби індивідуалізації роботи із студентом, характер освітніх послуг залишається масовим, тобто недостатньо пристосованим під потреби індивідуального замовника таких послуг.

Нематеріальний характер освітніх послуг ВНЗ призводить до інформаційної асиметрії якості послуг. Поняття інформаційної асиметрії (досліджене К. Ерроу, Дж. Акерлофом та М. Спенсером, що розглянуто у [13]) є одним з базових з числа понять, які описують взаємодію на ринку між суб'єктами ринкових відносин взагалі (між покупцем та продавцем, між контрагентами, між потенційним працівником та роботодавцем, між провайдером та споживачем послуги).

Стосовно ВНЗ інформаційна асиметрія проявляє себе в тому, що споживачі освітніх послуг, зазвичай, не можуть оцінити якість таких послуг до моменту їхнього отримання. Безумовно, можна виділити певні ознаки та кількісні нормативи діяльності ВНЗ, які можуть використовуватися (й використовуються) для опосередкованого оцінювання ВНЗ та якості його

освітніх послуг (кількість спеціальностей, чисельність студентів, викладачів із науковими ступенями, чисельність студентів, які стали переможцями студентських фахових олімпіад та певних наукових конкурсів тощо). Втім, такі показники не дозволяють оцінити якість освітніх послуг стосовно конкретного студента. При виборі ВНЗ абітурієнти орієнтуються на опосередковані індикатори якості освітніх послуг: імідж ВНЗ (який за своєю природою є ретроспективним індикатором), вартість освітніх послуг, кількість спеціальностей, конкурс тощо. Такі індикатори у межах теорії обмеженої раціональності Г. Саймона [26] спрощують ухвалення рішення щодо вибору ВНЗ, втім не зменшують інформаційної асиметрії у відносинах ВНЗ як провайдера освітніх послуг та їхнього споживача.

Важливою характеристикою ВНЗ як економічного агента є замкненість контролю якості послуги, яка доповнює інформаційну асиметрію й майже унеможливує контроль якості послуги споживачем та надання певних рекламаций. Адже ВНЗ водночас й здійснюють освітній процес, й контролюють його якість (поточний, проміжний та результуючий контроль знань). Звичайно, в такому разі виявити неадекватну якість освіти як послуги ВНЗ неможливо. В системах вищої освіти інших країн функції ведення освітнього процесу та присвоєння кваліфікації за результатами певних кваліфікаційних іспитів часто розділені: навчальний процес ведуть ВНЗ, але кваліфікацію, яка є основою для подальшого працевлаштування, присвоюють інші організації (часто професійні об'єднання). Аналогічні системи діють й в Україні стосовно навчання на професійних тренінгах та окремих короткострокових курсах (наприклад, у підготовці оцінювачів, навчанні за професійними сертифікатами CAP/CIPA, CFA, ACCA). Рекламация щодо якості освітньої послуги можна висунути виключно за формальними ознаками (кількість занять, відповідність змісту занять затвердженій робочій програмі дисципліни, наявність у викладача наукового ступеня тощо). Тобто навіть у разі суб'єктивної незадоволеності якістю освітньої послуги споживач не має можливості об'єктивно підтвердити таку незадоволеність.

Попри сприйняття ВНЗ як економічного агента контроль якості освітньої послуги здійснюється державою (ВНЗ не перестає бути соціальним інститутом) на основі відповідності знань студентів певним заздалегідь встановленим критеріям й за результатами проведення сесійних та державних іспитів. З одного боку, державний контроль якості освітніх послуг по країні в цілому забезпечує цілісність системи вищої освіти, єдиний підхід до стандартизації якості тощо; але, з іншого боку, традиційно такий підхід страдає формалізмом, до того ж, орієнтований не на вміння та навички студентів, а на знання ними теоретичної бази та вміння вирішувати теоретичні завдання.

Виключно важливою особливістю діяльності ВНЗ як економічного агента є множинність клієнтів послуги. Традиційно для будь-якої послуги клієнт є одиничним. Тому для кожного випадку надання освітньої послуги чітко визначити всіх клієнтів та внесок ВНЗ для кожного з них доволі складно через згадану невизначеність поняття "одержувач освітньої послуги". Множинність клієнтів зумовлює необхідність багатовекторної орієнтації ВНЗ щодо інтересів та потреб клієнтів.

Інформаційна асиметрія в діяльності ВНЗ та достатньо жорстке державне регулювання діяльності ВНЗ в Україні зумовлює таку особливість діяльності ВНЗ як обмеженість можливості одержувачів послуги впливати на її зміст та якість. Традиційно в умовах ринкової економіки замовником послуги є клієнт, й в умовах конкуренції саме клієнт визначає якщо й не зміст послуги, то її цільове спрямування. Фактично сфера вищої освіти в Україні є монополізованою державою (стосовно визначення змісту навчальних планів, структури навчального навантаження, форм навчання тощо). Тому споживачі освітньої послуги не можуть впливати на її зміст. З одного боку, студенти через інформаційну асиметрію часто й не знають, яка саме інформація для них потрібна, корисна тощо (якщо б знали, то могли б знайти таку інформацію у більшості випадків самостійно без використання освітніх послуг ВНЗ), тому формування навчальних планів ВНЗ відповідно до затверджених державних

стандартів щодо змісту освіти є доцільним та виправданим. Але, з іншого боку, повне ігнорування потреб клієнтів освітньої послуги, потреб ринку праці не є доцільним. Але навіть в такому випадку споживачі освітньої послуги не мають можливості впливати на її зміст та якість.

Дуальне сприйняття ВНЗ - як економічного агента та соціального інституту - потребує конкретизації споживачів освітніх послуг, яких в табл. 4 розподілено за окремими видами діяльності ВНЗ. Визначені в табл. 4 види діяльності ВНЗ не повністю відповідають особливостям його діяльності як економічного агента, але частина таких видів діяльності (й відповідні їм завдання) визначено для українських ВНЗ нормативно, й тому мають виконуватися. Інша частина завдань фактично виконується ВНЗ й тому заслуговує на увагу безвідносно характеру сприйняття ВНЗ – як соціального інституту або як економічного агента. Невідповідність щодо сприйняття ВНЗ як економічного агента й виконуваних завдань в такому разі виникає тому, що нормативно визначені завдання встановлені прескриптивно (тобто в розрізі того, які завдання мають виконуватися); статус ВНЗ як економічного агента склався в Україні дескриптивно без цільового впливу держави, але відсутність такого впливу й незакріпленість у нормативній базі статусу ВНЗ як економічного агента не відмінняє об’єктивну необхідність дій ВНЗ у такому розрізі (набір студентів контрактної форми навчання, пошук додаткових джерел фінансування діяльності, розпорядження майном ВНЗ з метою отримання додаткового доходу для реалізації основної діяльності тощо). Незважаючи на актуальність ролі економічного агента для вітчизняних ВНЗ, більшість виконуваних завдань (відповідно до табл. 4) розкривають його роль ВНЗ як соціального інституту.

Таблиця 4
Споживачі освітніх послуг ВНЗ як економічного агента

	☐ ○ ≧ –	Споживачі освітніх послуг ВНЗ
--	---------	-------------------------------

Вид діяльності		Держава	Суспільство в цілому	Фізичні особи, які прагнуть отримати освіту	Фізичні особи, які прагнуть підвищити кваліфікацію.	Батьки осіб, які прагнуть отримати освіту	Підприємства та установи – учасники ринку праці	Підприємства та установи – суб'єкти інноваційної діяльності
Нормативно визначені види діяльності								
Надання освітніх послуг	EA/CI	-	-	+	+	+	-	-
Здійснення наукової і науково-технічної діяльності	EA/CI	+	+	+	-	-	-	+
Здійснення культурно-виховної діяльності	CI	+	+	-	-	-	-	-
Формування кваліфікованих кадрів для економіки на загальнодержавному рівні	CI	+	+	-	-	-	+	-
Виконання державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою	CI	+	+	-	-	-	+	-
Здійснення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів	CI	+	+	-	-	-	-	-
Сприяння працевлаштуванню випускників	CI	+	+	+	-	+	+	-
Забезпечення культурного і духовного розвитку особистості	CI	+	+	-	-	-	-	-
Виховання осіб в дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України	CI	+	-	-	-	-	-	-
Неявні види діяльності								
Зменшення соціальної напруги	CI	+	+	-	-	-	-	-
Аутопойезис соціальних норм	CI	+	+	-	-	-	-	-
Формування спеціалізації на ринку праці	EA/CI	+	-	+	+	+	+	-
Виробництво та розповсюдження знань	EA/CI	+	+	-	-	-	+	+
Підвищення кваліфікації кадрів	EA/CI	+	+	+	+	+	+	+
Підвищення інтелектуального рівня населення	CI	+	+	-	-	-	+	+
Сприяння розповсюдженню та дифузії інновацій	EA/CI	+	+	-	-	-	-	+
Сприяння збільшенню толерантності у суспільстві	CI	+	+	-	-	-	-	-
Підвищення мобільності трудових ресурсів	EA/CI	+	+	+	-	+	+	-

На основі затребуваності виконання виділених видів діяльності не можна зробити висновок щодо їхньої важливості. Наприклад, у забезпеченні соціальної стабільності явно зацікавленою є держава та соціум в цілому – інституційні безособистісні споживачі, але важливість такого завдання для кожного члену соціуму є апріорі високою. Максимально сукупність видів діяльності ВНЗ спрямована на задоволення потреб держави та суспільства в цілому (відповідно 17 та 15), а найменша - на потреби фізичних осіб, які

прагнуть підвищити кваліфікацію, батьків студентів та підприємств-суб'єктів інноваційної діяльності. Це ще раз підтверджує той факт, що історично для українських ВНЗ притаманна роль соціального інституту, але сучасні умови в Україні примушують вітчизняні ВНЗ виконувати роль економічного агента.

Наявність двох принципово різних підходів до сприйняття ВНЗ (як соціального інституту і економічного агента) визначає різну актуальність чинників отримання ВНЗ коштів як первинної передумови економічної безпеки (табл. 5). Само по собі отримання ВНЗ коштів з різних джерел ще не є гарантією його економічної безпеки, але є обов'язковою умовою такої безпеки, оскільки нестача коштів автоматично веде до зменшення економічної безпеки. Характер впливу чинників (табл. 5) різний, а чинники за своєю природою є матеріальними або нематеріальними. Більш того, вплив окремих чинників на економічну безпеку ВНЗ неоднозначний, але інтенсивність впливу кожного з них у разі сприйняття ВНЗ як соціального інституту або як економічного агента виділяється доволі чітко, більш того, у разі різного сприйняття ВНЗ інтенсивність впливу того самого чинника є різною.

Таким чином, виникнення та актуалізація проблематики економічної безпеки вітчизняних ВНЗ значною мірою зумовлена суттєвими змінами умов їхньої діяльності, зокрема, вимушеною її комерціалізацією діяльності в умовах ринку. Економічна безпека ВНЗ в Україні сьогодні є проблемним питанням, що викликано не лише негативними тенденціями в діяльності вітчизняних ВНЗ, але й дуальністю їхнього сприйняття – як соціального інституту та економічного агента.

Таблиця 5

Дуалізму сприйняття ВНЗ як економічного агента та соціального інституту

Чинники економічної безпеки ВНЗ	Оцінка інтенсивності впливу чинника на економічну безпеку ВНЗ за ординальною дескриптивною шкалою	
	ВНЗ як соціальний інститут	ВНЗ як економічний агент
Наявність особистісних зв'язків із вищим регулюючим органом	Дуже висока	Середня
Імідж ВНЗ серед колишніх випускників, роботодавців та інших недержавних контактних аудиторій	Середня	Дуже висока

Вартість навчання за контрактною формою навчання	Низька	Дуже висока
Кількість студентів	Висока	Висока
Кількість спеціальностей	Висока	Середня
Кількість кафедр та факультетів	Висока	Низька
Кількість років існування ВНЗ	Висока	Низька
Активність наукової та науково-технічної діяльності	Висока	Низька
Наявність тісних зв'язків із потенційними роботодавцями	Низька	Висока
Матеріально-технічна база	Середня	Висока
Наявність зворотного зв'язку із особами, які йдуть на навчання до ВНЗ	Низька	Висока
Кількість професорсько-викладацького складу	Висока	Середня
Наукова діяльність професорсько-викладацького складу	Висока	Низька
Наявність внутрішньої системи формування кадрів вищої кваліфікації (аспірантура, спеціалізовані вчені ради з захисту дисертацій)	Висока	Низька
Розташування ВНЗ (у масштабі держави в цілому)	Середня	Висока
Результати рейтингового оцінювання ВНЗ недержавними організаціями	Низька	Висока
Вартість навчання студента за контрактною формою навчання	Низька	Висока

Економічна безпека вітчизняних ВНЗ сьогодні має визначатися та забезпечуватися виходячи з історичної ролі ВНЗ як суспільного інституту, що має високу соціальну важливість, та вимушеної ролі ВНЗ як економічного агента, до виконання якої вітчизняні вищі навчальні заклади примушують через обмежене державне фінансування та невиправдане прагнення у найкоротший термін перебудувати їхню діяльність на зразок зарубіжних вишів країн з приватно-утримувальною тенденцією у системі вищої освіти. Для системи вищої освіти України більш характерна державо-утримувальна традиція, за якою традиційно значними є роль держави у фінансуванні та регулюванні діяльності ВНЗ та цільове соціальне навантаження діяльності. Але внаслідок імплементації культурних та організаційних основ ринку як форми соціальних відносин дедалі все більше українські ВНЗ вимушені працювати за приватно-утримувальною традицією, яка історично характерна для англосаксонських країн, характеризується самостійним зароблянням ВНЗ коштів та порівняно незначною роллю держави у регулюванні навчального

процесу. Але в Україні держава не має наміру відмовитися від тотального регулювання діяльності ВНЗ.

Забезпечення економічної безпеки ВНЗ визначально залежить від сприйняття ВНЗ: ВНЗ - соціальний інститут або ВНЗ - економічний агент. Відповіді на це запитання вирішальною мірою залежать орієнтири розвитку екосеседи. Безумовно, повертатися до моделі ВНЗ радянських часів і недоречно, і неможливо, а комерціалізація у ринкових умовах неминуче явно чи ні присутня у будь-якому виді діяльності. Тому слід подумати про економічну модель діяльності вітчизняних ВНЗ, яка зовсім не є тотожною моделі економічної корпорації. Перехід вітчизняних ВНЗ виключно на модель економічної корпорації, на нашу думку, призведе до суттєвих суспільних втрат (їх не завжди можна виміряти за допомогою вартісних показників) – до руйнування національних цінностей, втрати незамінних форм національної культури, дефекту світогляду кількох поколінь.

Список використаних джерел:

1. Алимova Н. К. Экономическая безопасность образовательного учреждения в условиях становления инновационной экономики: Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Н. К. Алимova. — Москва: МГУ им. Ломоносова, 2009. — 184 с.
2. Андрощук Г. А. Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны : [монография] / Г. А. Андрощук, П. П. Крайнев. — К.: ИД "Ин Юре", 2000. — 400 с.
3. Барановский А. И. Инновационный вуз на рынке образовательных услуг : [монография] / А. И. Барановский, В. Г. Вольвач. — Омск: ОмГПУ, 2005. — 171 с.
4. Барановский А. И. Пути повышения конкурентоспособности образовательных услуг : [монография] / А. И. Барановский. — Омск: ОмГПУ, 2003. — 224 с.
5. Боголиб Т. М. Экономическое значение образования в обществе и его экономическая функция / Т. М. Боголиб // Наукові праці ДонНТУ. — 2008. Серія: економічна. Випуск 34-2. — С. 28 - 36.
6. Боголиб Т. М. Университет как экономическая корпорация (опыт США) / Т. М. Боголиб // Вісник економічної науки України. — 2010. — №2. — С. 13 – 17.
7. Грэй Дж. Поминки по Просвещению / Дж. Грэй; пер. с англ. — М.: Праксис, 2003. — 194 с.

8. Закон України "Про вищу освіту" від 17.01.2002 № 2984-III // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — №20. — ст. 134.
9. Запесоцкий А. Платное образование – не услуга, студент – не клиент // Высшее образование в России. — 2002. — №2. — С. 35 - 40.
10. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : [монография] / А. В. Козаченко, В. П. Пономарев, А. Н. Ляшенко. — К.: Либра, 2003. — 280 с.
11. Кратт О. А. Сегментация рынка услуг вищої освіти: використання системного підходу : [монографія] / О. А.Кратт, М. Г.Слоква. — Донецьк: ООО "Юго-Восток, Лтд", 2005. — 292 с.
12. Куркін М. В. Контроль та захист економічної безпеки діяльності підприємства : [навч. посібник] / М. В. Куркін, В. Д. Понікаров, Д. В. Назаренко. — Харків: ІНЖЕК, 2010. — 300 с.
13. Курс экономической теории : [учебник] / под ред. М. Н. Чепурина и Е. А. Киселевой. — 6-е изд., доп. и перераб. — Киров: «АСА», 2007. — 832 с.
14. Лучшие университеты США: [электронный ресурс] / Режим доступа: // <http://www.yastudent.ru/articles/2/11/438.html>
15. Лэш К. Восстание элит и предательство демократии / Кристофер Лэш; пер. с англ. — М.: Логос-Прогресс, 2002. — 224 с.
16. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : [монографія] / Олександра Миколаївна Ляшенко. — Луганськ: вид-во СНУ імені Володимира Даля, 2011. — 400 с.
17. Малолетко А. Н. Экономическая безопасность вуза: структурное разрушение системы финансового обеспечения / А. Н. Малолетко : [электронный ресурс] / Режим доступа: <http://finanal.ru/007/ekonomicheskaya-bezopasnost-vuza-strukturnoe-razrushenie-sistemy-finansovogo-obespecheniya>
18. Менеджмент, маркетинг и экономика образования : [учеб. пособие] / под ред. А. П. Егоршина. — Н. Новгород: НИМБ, 2001. — 326 с.
19. Моделивання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : [монографія] / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова та ін. — Харків: ІНЖЕК, 2006. — 288 с.
20. Орлов П. І. Основи економічної безпеки фірми : [навч. посібник] / П. І. Орлов, В. Є. Духов. — Харків: ТОВ Прометей-Прес, 2004. — 284 с.
21. Перминов В. Л. Концептуально-методологические основы преподавания экономических дисциплин в контексте проблем современного высшего образования / В. Л. Перминов; в кн. Дидактика современного учебного предмета / под ред. И. М. Осмоловской. — М.: ИТиП РАО, 2006. — С. 38 - 69.
22. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія: в 3 т. Т.1 / О. Н. Ляшенко, Ю. С. Погорелов, В. Л. Безбожний [та ін.]; за заг. ред. Г. В. Козаченко. — Луганськ: Елтон-2, 2010. — 282 с.
23. Цивільний кодекс України із змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40-44.

24. Экономическая безопасность предприятий интегрированной промышленной структуры: монография / под. общ. ред. А. В. Козаченко. — Луганск: Ноулидж, 2011. — 226 с.

25. <http://www.osvita.org.ua>.

26. Simon H.A. Rationality as Process and as Product of Thought. Richard T.Ely Lecture / Herbert Simon // American Economic Review. —1978. — V.68 (May). — #2. — P.1 – 16.